

Bertha Zoltán

Magyarság és európaiság

— *In memoriam Szilágyi Domokos* —

„Európát játszottam. Kusza játék.
Északot, Délt, Keletet, Nyugatot.
Egyik félt. Másik röhögött. És
simogatott. És rúgott. Ugatott.
Melyik hogy. Simultam és féltem.
Vagy négykézláb lihe-loholtam.
Vagy tán Európa voltam én magam,
föltámadásra várva, holtan.”

„Hát játsszunk ismét Európát.
Úgyis csak játékra jó. (...)
Hogy mindig csak valami helyett.
Vakvilágba, vakon.
Még az utolsó ítéletet is
átalhatom.”

Íme egy ember. Íme egy európai magyar: egy költő. S így szól hozzánk. Ilyen velőkig csapó keserűséggel, ilyen fájó, kegyetlen illúziónélküliséggel. Mert ez annak az európaiságnak a legmélye, amelynek talán inkább csak látható felszíne a mégoly lenyűgöző formai teljesség, a béklyózhatatlan művészi kiterjedés. S ebből a mélységből, az örvénylő lélek alatti pokoli tárnákból hasít fel hozzánk ez a hang, ez az önmarcangoló és megvesztegethetetlen kiáltás. Ami gondolati lírává és filozófiává dübörög és sűrűsödik össze, az ebből a vibráló nyugtalanságból, ebből az idegkorbácsoló ösztöntiltakozásból szakad és lávázik föl. Abból az európaiságból, amely kínzó önfelboncolási hajlamot, meggyötrő szenvedést, élesen figyelmeztető szkepszist, tántoríthatatlan és megnyugtathatatlan lényegfaggatást örökít nemzedékről nemzedékre. Amely nem kímélve önmagát ítélővé és megítéltté egyszerre válik, amely egyszerre halott és mégis feltámasztásra képes eszme, lét és nemlét peremére taszító, segítő és cserben hagyó, rúgó és simogató, vágyat ébresztő és reménytelenségre kárhóztató erő. Egzisztenciális szakadék és spirituális távlat. A létezés csonkjai és virágai merednek föl belőle. S nincs átkaroló, beborító, vigasztaló horizont, élethitet tápláló és biztonságot kínáló mitológia. „Mítosztalan már, de lelkiismeret még” — mondja a helyzetről egy másik, a transzszilvánista hagyomány könnyebben felismerhető rétegeit is megszólaltató költő, Farkas Árpád. S ez érvényes órá, Szilágyi Domokosra is: a mítosztalan modernség és a cáfolhatatlanul tragikus létismeret. Amely által a helyi, a kötött, az ismerős szenvedés, az erkölcsi jó és a morális kényszerviadal, az emberség és a világméretű pusztulás megütközése mégis valamiféle gigantikus művészi mitológiává, passióvá tágul. A törvényszerűen önmagára utalt

éthosz, a bejárhatót bejáró és a csillagokon túli utolsó utat maga elől elzáró elme meg- és újratevő a század hatalmas európai élménydöbbenetét: az egzisztenciális vagy egzisztencialista sorskrízis szorongató helyzettudatát és iszonyatát. Az értelemvesztő meghasonlás, elidegenítettség és a bűnismeret rettenetét. De ennek az egzisztencialista tapasztalásnak és megfogalmazásnak minden gesztusa, minden mozdulása közép-európai, partiumi, erdélyi gyökerű és erezetű. Az avantgarde vagy neoavantgarde modernizmus, az expresszionizmus hevületének lángjaiban a közép- és kelet-európai történelembe vetett, meggyötört ember riadalma és szenvedélye izzik.

A kínban vergődő, a létben önfeláldozást tanúsító sors jelenséggé, minden univerzális sugallatával együtt is a kisebbségi nyomorúság egyfajta jelképévé emelkedett a hetvenes években a magyarországi értelmezések körében. A megdöbentő halál felzaklatott és eszméltetett. „Halálod a pazarlás teteje már”, „halálod rémlő csúcsív a megkavart, meghabart, siralmas talaj fölött” — keseregte gyászbeszédben Nagy László arról, „aki lebegve is embermérték, báj, okosság, fölismerés, aki a szenvedés csöndje”; aki „táncolt” „vitézmihályos verslábakon, ál-marcsás dib-dábul, atavisztikus bájritmusokban, fából faragott királyfitagokkal”; „táncolt és labdázott úgy, hogy fátyolba göngyölte a sziklát, mert a pucér erőmutatványt rühellte”; aki „fölment a halálért a hegyre”. S ha valaki azóta — a konkrétumok, a pillanatok sodrában, '89 gyönyörű és mégis megcsalatott lázában, reményvillanásában — valamelyest is megfeledezett volna e költészet kozmikus sikolyának örök érvényű jelentéseiről, az újra megborzonghat az időket-tereket átívelő üzenet aktuálisan feltáruló dimenzióitól, a megint igazabb igazságok felfakadásától. A drámától, amely minden verssorban ott feszül, még a játékban is, mely által a költő Európává lényegül át, az pedig „úgyis csak játékra jó”. Bizony, ahogy a vers mondja, „vakvilágba, vakon” játsszuk Európát, bizakodva is, meg nem is, tudván a mércét, mi mindent megteszünk, bár támasztalanul, s célként érhetjük el, hogy legalább ne a „ravasz, alattomos, irigy sors” martaléka legyünk, hanem, „ha már halni kell: hát szemből, Halál!”

„Hát ez vagy itt vagy fényévekre mindattól amit valaha úgy hívtál: élet” — cseng még a fülünkben a lemezhang, Illyés Kinga katartikus előadása, s mindez a nyolcvanas években végigkísérte Magyarországon is az erdélyi költészetre figyelők gondolkodását. Köztük azét a nomád nemzedékét, amely kiszorítva, a hivatalos és butító tömegkultúra által számkivette, a társadalmi befolyás szélén, veszélyes peremén is tisztán hallotta ki a szintén határhelyzetekben őrlődő, a létezés végső kereteit feszegető, ostromoló költő szavából mindazt, ami a népdalos, zoltáros, virágénekes népi és nemzeti művészet elévülhetetlenségéből sarjad. Abból a bartóki mintához hasonlítható megrendítő szintézisből, amely az ősi ritmusok, stílusok birodalmától a világkultúra, a magas szellemi mindenség partjaiig hullámszik. Csatázva bár pusztító értetlenséggel, fojtogató idegenséggel. A kiszolgáltatottság rémével, a hatalom végzetes és abszurd parancsával, miszerint „nem tanácsos élni” és „nem tanácsos meghalni” sem.

„Ó, Európa, légy otthonom, te lobog minden szavamon” — vallotta meg egykor forró, ódai azonosulásvágyát Szilágyi Domokos, hogy azután a hitvesztés folyamán, az értékrombolódások láttán maró iróniával övezze ezt az Európa-motívumot is — ahogyan nemrégben Széles Klára elemezte ezt a képekben is ki-

fejeződő tendenciát. De a kiszélesedő, átható kétely, az eszményvesztettség, a távlattalanság bármilyen apokaliptikus víziókban csapódják is ki, valami tébolyhoz közeli kétségbeesésből eredő végső értékszomjúság, tragikus ragaszkodás mégis ott lázong benne. A modern hitelvű céltudatosságnak és aktivizmusnak ez a lappangó maradványa akadályozza meg a fölerősödő posztmodern relativizmus abszolút eluralkodását. A válság, a hiánytudat, a bele nem nyugvás együttese diszharmóniát és kettősségrendszert teremt: ezt boncolgatja és ragadja meg Cs. Gyimesi Éva elméleti analízise — jelezvén ezzel modern és modernség utáni mai korunk emésztő ellentmondásait, s azt az egyetemes európai látószöveget, amelyhez Szilágyi Domokos költészete oly igézően emelhet fel bennünket.

A bárminemű megalkuvást szentségtörések árán is elutasító magatartás, a kielégületlen életkíváalom, az álságokat és megtévesztéseket könyörtelenül leleplező önreflexió nekünk a vigasztalanságban is vigasz, megtartó és megtartandó minőség, a virtuális európai értékrend biztosító lehet — az ellenünk támadó, ránk rontó külső és belső ártalommal szemben. S miénk a védtelenség jeges úrében fázódó önvédelem, az elviselhetetlenben és elfogadhatatlanban megforgatott lét riadalma és védekezése. Az 55 éve született és 17 éve halott Szilágyi Domokos életművében és példájában újra megmártózva mégis hihetjük — a költő szavával —: „valami örült nagy kísérlet / eredményeként: itt vagyunk, / esendő *emberi* rangban”; „mert kell lenni nem-vétkezőknek is, / még akkor is, ha csak kísérletül!”

„A megtartók jöjjenek, igen” — így fohászzkodott húsz éve a magyar és az egyetemes költészet klasszikus nagyságai közé emelkedő Szilágyi Domokost búcsúztató-sírató gyászbeszédében Nagy László. A tragikusan távozó költő ilyen megtartó, szellemünket-erkölcsünket őrizni-óvni kívánó géniusz volt, bár őt az élet nem tudta sokáig megtartani.

S ha Nagy László szerint „ne kárhoztassuk az embert végtelenségre. Mert a teljes megismerés maga a végtelenség”, Szilágyi Domokos kiegészítette ezt az igazságot úgy, hogy azt a korlátozhatatlan, mély lelki adottságot nyilatkoztatta meg, amely a megalkuvás nélküli végtelent tekinti mércének.

Nem tarthatta meg tehát az élet Szilágyi Domokost sem, aki húsz évvel ezelőtt, 1976 őszén zárta le pályáját, s elindult „bot nélkül vágni a végtelenség”, ahogy Kányádi Sándor látta. A halál végtelenségét szívta magába, pedig az életét akarta mindig; az élet után a halálba lett szerelmes. Pedig olyan életvágy feszült benne, hogy valóban: kevés a költő, aki úgy áhította a szárnyalás, a repülés, a szabadság birodalmát, a végtelen terek tiszta levegőjét, a csillagmezők tündéri fényét, mint ő. Aki az excelsior erejével olyannyira kívánta volna a magasba lendülést, azt az emelkedést, amelynek során egy teljes emberi létezésbe láthat bele. De minél jobban igézik a határtalan távlatok, annál súlyosabb a ránehezkedő világ, minél inkább törekszik felfelé, annál fájdalmasabb és küzdelmesebb ez a haladás, annál inkább lehúzná a gyötrelmet és a kínzást gravitációja. Egyre hatalmasabb szférát szőnek át a lét mindenféle nyilai és bajai, amelyen át kell hatolni. Azt az örök emberi szellemet hordja magában Szilágyi Domokos, amely mindenkoron átéli és megszenvedti a világnyi gondokat és emberemésztő betegségeket, amely minden időben megtalálja és felmutatja a lelket, ideget, népet, erkölcsöt és emberiséget ölő mérgeket. S mégsem a kiábrán-

dulás vagy a lemondás az utolsó menedéke, hanem a folytonos küzdés az élet megmaradásáért és az integer etikai túlélés biztonságáért. Ezért lobog a vágy a szenvedések özönében, s hogy kimondva, a gondolat és kifejezés keménységével mindezt tudatosítsa.

Az *Öregek könyve*, Szilágyi utolsó nagyszabású remekműve tapintható fizikai valóságba oltja az egyediségében átszenvedett kollektív sors, a halál és a haláltudat gondolati-pszichológiai-etikai következményeit. Megszűnik itt a korábbi Szilágyi-líra bizonyos anyagszerűtlensége, a konkrét, empirikus valóság rétegein túlemelkedő, általánosító-filozofikus hangoltsága. Tapintható, testközelben ábrázolt figurák árasztják a biológiai és lelki emberség egységes melegét, az öregség szálnalmas, együttérzésre kényszerítő helyzetének érzelmi hőfokával tévezve. Naturalisztikus részletek, a betegség testi bánatmai párlódnak a lelki, gondolati reakciók kimerültségről valló szövevényébe. Az örömnélküliség, a szomorúság rezignált bölcsességű belenyugvásából az élethez „foggal-körömmel” ragaszkodó, viaskodó, tragikus létmarkoló-felhorgadásokba, a két nemlét közötti élet görcsös-szép szeretetének a kinyilvánításaiba vezet az érzelmi ív. Nincsenek illúziók, az élet mindenképpen vesztes az egyéni létben. Az elképzelt anyagi megsemmisülés és metamorfózis borzalma az élettel való leszámolásra, paradox halálkészülődésre készíti a tudatot. De a végiggondolás csak a csupasz tényekhez irányíthat vissza, ha nem kötik spekulatív képzelgések és álremények. „Jaj, / ha / most / meg- / ha- / lok, / kire marad / — mi is? / ki is? / kim van / mim van? / a nagy szó, a puszta szó: / a világ?” — hangzik az elégikus kiábrándulás; s így az elmúlás tiszta lényege szerinti elcsendesítő tudattalanságba olvaszt: „Pihenhetünk, / élettől-, büntől-, örömtől-szabadultak / föld alatti súlytalanságban / feledve jövőt, jelent, múltat”.

De kiábrándítóak a történelem szörnyűségei is. A levert 1848–49-es forradalom és szabadságharc, az „ünnap” után Vörösmartynak a vigasz és remény nélküli, lélek- és idegölő bujdosásában, a téboly és az irtózat árnyaival viaskodva így kell tusakodnia: „Más nemzet írói vénségükre megnyugosznak babérjaikon, / nekünk nyugalomra még szalmazsák se jut”. És hiába, hogy „Európa látta” a dicsőséges napokat, „aztán mást nem is tett: / lehajtotta fejét”; nézte, hogyan bukik el a szabadság „reménytelen szerelmese”, Petőfi.

Európa látta: aztán mást nem is tett — mondja Szilágyi Domokos. A legmagasabb európai szellemiséget képviselő költő keserősége ez, olyan, mint Petőfié, aki szintén a csalódással figyelmeztethet ma is minket illúzióinkra, a valódi helyzetre: „Európa csendes, újra csendes, / Elzúgtak forradalmi... / Szégyen reá! lecsendesült és / Szabadságát nem vívta ki.”

Szilágyi Domokos költészetében a reményeket hamvasztó démoni tűz nemcsak a semmire világít rá, hanem a szabadságot, a teljességet, a végtelenséget áhítózó, sóvárgó szellemre törő ellenséges szándékok és gonoszságok özönére is. S ezzel szemben a heroikusan hadakozó személyiség sziszifuszi harcára, temérdek történelmi szituációban felfénylő csatározására. S ebben az örökös bajvívásban, halállal, elmúlással, metafizikai korláttal, fájdalommal és iszonyattal, gyilkos akarattal, a homo sapiens antropológiai és bölcséleti dilemmáival birkózó viaskodásban benne lüktet egész történelmi, kulturális, lelki, idegi, erkölcsi, érzelmi, nyelvi-stiláris magyarságunk és európaiságunk milliónyi árnyalata és áramlata. Az egyetemes értelem mibelőlünk és miértünk való dobogása.